

LITERATURA V MASOVÝCH MÉDIÍCH: FILM A ROZHLAS

V průběhu 20. století přestala literatura ke svým potenciálním adresátům promlouvat výhradně prostřednictvím tištěného slova, popřípadě slova živě přednášeného z jeviště. Objevila se nová, výrazově svébytná média masové komunikace – film, rozhlas a posléze i televize –, která oslovila značné množství diváků a posluchačů a zasáhla i do tradičních způsobů vzniku a šíření literárních děl. Vzhledem k odlišnosti vyjadřovacích prostředků však nemohlo jít jen o jiný způsob zprostředkování literárních děl. Nová média vstupovala od svého vzniku do úzkého vztahu s literaturou a navazovala s ní řadu různorodých vazeb. Jejich krajní póly tvořila na jedné straně snaha literaturu co nejméně následovat, co nejvíce se jí přizpůsobit a sloužit jí, na straně druhé úsilí naopak se od literárnosti odpoutat, najít zvláštní významotvorné možnosti konkrétního média.

Literární díla získala svůj druhý, sekundární život: byla pro film, rozhlas a televizi nejrůznějším způsobem adaptována. Současně začaly vznikat původní texty a celé slovesné útvary určené jako podklad k dalšímu dotvoření a uvádění v nových sdělovacích prostředcích. Jejich hodnotová úroveň a tvaroslovné meze byly přitom do značné míry předurčeny masovou povahou těchto médií. Ta najednou a z jediného místa oslovovala široké publikum a vyvolávala již svým nepřetržitým výrobním koloběhem nebyvalou poptávku po stále nových a nových literárních podkladech. Komunikační situace, pro niž byly tyto texty a útvary určeny, sice nevyklučovala snahy o umělecké uchopení a zhodnocení, rozhodující část produkce však vedla pod úroveň a mimo měřítko umělecké tvorby. Proto se ovlivňovala spíše s populární literaturou než s objevitelskými výkony literárního umění. Mohla ovšem také – což platilo zvláště o rozhlasovém vysílání, od počátku podřízeném kulturněosvětovým zřetelům – konvencionalizovat a propagovat uznávané, tzv. klasické hodnoty národní literatury a cestou zjednodušení si přizpůsobovat soudobé umělecké dění.

Film, rozvíjející se v prvních dekádách století na ryze komerčním základě, v konkurenci různých domácích a zahraničních filmových výroben orientovaný převážně na lidovou zábavu, žil v těsné symbióze s nižšími vrstvami literatury. Často námětově vycházel z domácí sentimentální a kriminální četby a její literární jazyk zpětně ovlivňoval vlastními poetickými principy montáže a střihu i fabulačními a tematickými vzorci odpozorovanými z kinematografické produkce americké, německé a francouzské. Přes pokusy některých význačných osobností avantgardní kultury o změnu panovala takováto situace v zásadě až do konce třicátých let. Prožitek národního ohrožení, sílící po celé následující období druhé republiky a protektorátu, umocnil zájem nových médií o vyšší oblast literární tradice, o klasický odkaz národního písemnictví, jak to manifestovala Čáпова adaptace *Babičky* Boženy Němcové z roku 1940. Z pohledu filmu a rozhlasu se nyní literatura stala zásobárnou kulturně prestižních děl, témat a námětů, zakládajících právo národa na samostatnou kulturní i politickou existenci.

K dalšímu sblížení literatury, filmu a rozhlasu pak došlo po květnu 1945 v úzké souvislosti s celkovým kulturním a společenským pohybem, zejména s přímým organizačním podřízením obou médií státu a jeho kulturní politice. Přání vyprostit film z pout obchodních zájmů, které již meziválečná avantgarda pocítovala jako překážku uměleckých snah v této oblasti, vedlo za okupace skupinu levicových tvůrců, jejímž členem byl i spisovatel Vladislav Vančura, k plánům na zestátnění (podle dobového termínu znárodnění) kinematografie. Tento krok, jehož smyslem mělo být osvobození filmu a filmařů od závislosti na ryze komerčním přístupu producentů a na preferencích a vkusu nejširších vrstev publika, byl učiněn v srpnu 1945. Dekretem prezidenta republiky bylo zavedeno centrální řízení kinematografie a rozhodovací pravomoc ve všech složkách výroby filmů byla svěřena ministerstvu informací, nově zřízenému úřadu správy a řízení ve sféře masové komunikace. Na základě Košického vládního programu byl pod přímou kontrolu tohoto ministerstva dán také rozhlas (ke své prvorepublikové právní formě, již byla společnost s ručením omezeným, se vrátil pouze vnějškově).

Rostoucí vliv státu a souběžně se zvyšující podíl literárních složek v obou médiích, projevený také účastí mnoha spisovatelů na všech úrovních řízení

kinematografie a rozhlasu, vedl ve vlastní tvorbě k rozporným výsledkům. Aplikace literárních měřítek kladla na jedné straně na obě média zvýšené umělecké nároky, na straně druhé se prostřednictvím týchž norem postupně prosazovaly tendence k ideologizaci a politické utilitarizaci filmových i rozhlasových děl. Dopady této situace byly zatím v obou médiích různé, závisely mimo jiné na jejich odlišné výchozí situaci.

V kinematografii působil tlak literárních měřítek – a představ uměleckých hodnot z literatury odvozených – převážně ještě jako faktor kulturně podnětný. Nutil filmaře k adaptacím domácí i evropské literatury a vedl k rozvíjení filmové řeči. V rozhlase, který měl vždy vedle úkolů ryze zábavných i funkce zpravodajské, informační a osvětové, naopak vývoj již v prvních poválečných letech směřoval od poloh náročnějších k polohám výchovným, přesvědčovací a agitačním. K tomu přistupovala větší spotřeba literárních textů, ať již předloh, nebo původních dramatických děl. Prostřednictvím rozhlasu se tak – dříve než v divadelním provozu – prosazovala dramatika silně schematizující časová témata, jako byla válka a odboj, německá otázka či kolonizace pohraničí. Nespokojenost se starší i novou původní rozhlasovou tvorbou pak spolu se zahraničními příklady vedly k pokusům zastoupit fabulovanou rozhlasovou hru (jako žánr tradičně založený na oscilaci mezi polohou epickou a dramatickou) formami silně publicistickými nebo ji nahradit prověřenými hodnotami her divadelních. Pozvolna se tak připravovala půda pro převzetí sovětského názoru, popírajícího oprávněnost rozhlasového dramatu vůbec.